

SOCIJALNO NEPRILAGOĐENO PONAŠANJE DJECE PREDŠKOLSKE DOBI

Nebojša Macanović*

Stručni rad doi: 10.7251/NSK1701081M UDK 373.2:316.624-057.874 COBISS.RS-ID 6465304

Rezime

Disfunkcionalnost društva sve više utiče na pojavu raznih oblika devijantnog ponašanja djece i mladih. Asocijalno ponašanje mladih je sasvim uobičajena pojava čiju fenomenologiju proučavaju razne naučne discipline, a u cilju sagledavanja što adekvatnije prevencije takvih pojava. Ipak, neki socijalno neprilagođeni oblici ponašanja sve više se uočavaju i kod djece predškolskog uzrasta. Takvi oblici ponašanja, ako se u tom periodu ne koriguju mogu postati ozbiljan problem u školskom uzrastu kada su djece izložena i većim uticajima rizičnih faktora. Zato je adekvatna socijalizacija djece predškolskog uzrasta jako važna.

Polazeći od navedenog aspekta u radu ćemo predstaviti moguća rizična ponašanja djece predškolskog uzrasta, kao i način pedagoško – psihološkog rada sa takvom djecom.

Ključne riječi: *socijalno neprilagođeno ponašanje, agresivno ponašanje, predškolska dob, porodica.*

Uvod

U savremenom svijetu individualističke kulture, postmodernom društvu, nije lako vaspitavati dijete. Jasne smjernice bazirane na apsolutnom poštovanju stava su prošlost. Vaspitanje treba biti usmjereno na stalno prihvatanje promjena, jer teško da će život kako ga živimo danas biti prihvaćen za 20 ili 30 godina. Autoritativne porodice koje postavljaju jasne granice i pravila, a pružaju topli-

* Nebojša Macanović, docent na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci.
E-mail: macanovicn@yahoo.com

nu i oslonac, ideal su kojem teže mnoge porodice, ali zbog nedostatka vremena, znanja i energije, teško su i ostvarive. Osim toga vaspitanje se s porodične sfere sve više prebacuje na institucionalne oblike. Djeca danas u jaslicama i vrtićima borave po 10 sati dnevno.

U životu svakog djeteta jednom dođe vrijeme kada se prvi put suoči sa svojim vršnjacima. Za neku djecu je to tek vrijeme polaska u vrtić, a za druge možda i nešto ranije. Istina je da su roditelji najznačajniji ljudi u djetetovom životu jer predstavljaju najveći dio okoline u kojoj se razvija djetetova ličnost, ali su vršnjaci oni pomoću kojih dijete isprobava i spoznaje različite strane svoje ličnosti. Jedna od prvih vaspitnih institucija u koju djeca dolaze jesu vrtići. U njima su aktivnosti usmjerene na što adekvatniju socijalizaciju. Dečiji vrtić je ustanova u kojoj djeca, pored usvajanja određenih programskih sadržaja, sveopšte njege, razvijaju i opšte stavove, načela, odnose prema drugim vršnjacima, uče socijalne i komunikacione vještine, razvijaju ličnost, specifične interese, odnos prema društvu i slično. Međutim, predškolska ustanova je i mjesto gde se djeca susreću s „neprihvatljivim ponašanjem” svojih vršnjaka. U skladu sa svojim uzrastom, ponašanjem i razvijenim stavovima, velikom povodljivošću u tom dobu, neka će djeca početi i sama s „neprihvatljivim ponašanjem”, što će, naravno, s vremenom, imati intenciju razvoja poremećaja u ponašanju. Pored poželjnih oblika ponašanja djeca često prihvataju i neke neželjene oblike ponašanja koje prihvataju

od svojih vršnjaka. Gurkanje, pokazivanje jezika, psovke, agresivnost prema drugarima samo su neki od najčešćih neželjenih oblika ponašanja koje primjećujemo kod djece predškolske dobi.

Razlike između poželjnog i prihvatljivog, i nepoželjnog i neprihvatljivog ponašanja zavise od mnogo faktora. Djeca koja imaju teškoće u socijalizaciji mogu razviti različite oblike neprihvatljivog, pa i agresivnog ponašanja. Djeca koja imaju poteškoće u komunikaciji, stidljiva djeca, te djeca bez razvijenog osjećaja samopouzdanja mogu imati teškoća u prihvatanju od strane vršnjaka, iako je moguće da su razvila prosocijalno ponašanje. S tim u vezi u radu ćemo dati pregled koji su to najčešći poremećaji u ponašanju djece predškolskog uzrasta i koji razlozi dovode do takvog ponašanja.

Neprikladno ponašanje djece predškolske dobi

Istraživanja neprikladnog ponašanja tokom XX vijeka na prvom su mjestu bila usmjerena na antisocijalno i neprikladno ponašanje djece školske dobi i adolescenata. Jako mali broj istraživanja je vezan za problem u ponašanju djece predškolske dobi. Istraživači smatraju upravo prvih pet godina nakon rođenja najvažnijim kako za učenje različitih socijalnih vještina kao zamjena za agresivno ponašanje, tako i za istraživanja povezanosti rizičnih faktora s neprikladnim ponašanjem djece (Tremblav, 2009).

Potreba ranog uočavanja rizičnih faktora iz neposrednog okruženja koji mogu biti faktori neprilagođenog ponašanja djece predškolske dobi, dobija sve veću pažnju zbog toga što su djeca, kod kojih je uočeno takvo ponašanje, često izložena riziku koji će možda biti prepoznat kao maloljetnička delinkvencija ili socijalnopatološko ponašanje u kasnijoj dobi. Naučno je potvrđeno, kako se neprilagođeno ponašanje djece i emocionalni problemi mogu javljati već u predškolskom dobu.

Ponašanja kao udaranje, guranje, vrištanje, neposlušnost ili povučenost glavne su prepreke razvoju socijalne kompetencije i kvalitetne socijalne mreže. Tipičan dječji razvoj uključuje manifestovanje takvih ponašanja u ranim godinama. Nije neobično da dvogodišnje ili trogodišnje dijete više kada ne dobije što želi ili gura i udara kada mu drugo dijete uzme ili ne želi prepustiti igračku. Ipak, za takva ponašanja očekuje se da će se tokom vremena smanjivati i nestajati uslijed razvoja jezično-govornih, socijalno-emocionalnih te vještina rješavanja problema. U stranoj literaturi može se pronaći podatak o 10% djece u vrtićima koja trajno ispoljavaju takva odstupanja u ponašanju u mjeri koja prelazi okvire razvojne faze (Kuperschmidt, Bryant, Willoughby, 2000, prema: Benedict, Horner and Squires, 2007).

Socijalno nepoželjnim oblicima ponašanja smatraju se sva ponašanja koje ne odgovaraju očekivanjima društva ili određenim društvenim normama i štetna

su za funkcioniranje neke grupe ili društva (Sindik, Rendulić i Sindik, 2012). To su na primjer: svađe, galama, psovanje, vrijeđanje, provokacije, udarci, ugrizi, štipanje, povlačenje za kosu, otimanje i uništavanje igračaka, ismijavanje, zadirivanje, nedopuštanje igre s drugom djecom u skupini (Essau, 2006). Katkad je riječ o osveti, prijetnjama, zastrašivanju, ali i o odbrani sebe i drugih, o pružanju otpora, o pokušajima nametanja vlastitog mišljenja, o oponiranju i o zabranama (Haug-Schnabel, 1996).

U literaturi često nailazimo i na termin poremećaji u ponašanju koji je više usmjeren na ozbiljne psihičke poremećaje kod djece. Poremećaji u ponašanju zapravo uključuju sva ona ponašanja djeteta koja nisu prilagođena njegovoj životnoj dobi i/ili okolini i ometaju funkcionisanje djeteta tako da štete djetetu i/ili okolini dovodeći ga u sukobe ili ga isključuju iz komunikacije s okolinom. Važno je reći da se ovakva ponašanja moraju javiti više puta i trajati neko vrijeme kako bi se govorilo o poremećaju u ponašanju. Bouillet i Uzelac (2007) ističu dvije grupe poremećaja u ponašanju i to:

– *Aktivni poremećaji u ponašanju* – odnose se na sva društveno nepoželjna i neprihvatljiva ponašanja, ponašanja koja odstupaju od uobičajenih, očekivanih i „normalnih”.

– *Pasivni poremećaji u ponašanju* – obuhvataju djecu koja su povučena, često izolirana i neprihvaćena od strane vršnjaka, a svojim ponašanjem ne ome-

taju rad pa često izostaje intervencija i pomoć odraslih.

Svako ponašanje koje odstupa od društveno prihvatljivog moguće je nazvati poremećajem u ponašanju. Slobodan Uzelac (1995, vidi: Bouillet, Uzelac, 2007, str. 130) ga definiše kao „ponašanje koje se značajnije razlikuje od uobičajenog ponašanja većine mladih određene sredine, a koje je štetno i/ili opasno kako za osobu koja se tako ponaša, tako i za njenu širu okolinu te ponašanje, koje zbog toga iziskuje dodatnu stručnu i/ili širu društvenu pomoć radi uspješne socijalne integracije takve osobe”. Prema Bašić, Koller-Trbović i Uzelac (2004) termin poremećaji u ponašanju grupni je naziv za razne forme neprimjerenog i društveno neprihvatljivog ponašanja djece i mladih.

Ipak treba biti obazriv prilikom upotrebe termina „poremećaji u ponašanju” posebno kada su u pitanju djeca. Kad je riječ o djeci rane i predškolske dobi, potrebno je s velikim oprezom upotrebljavati termin „poremećaji u ponašanju“ kako zbog izbjegavanja stigme, tako i zbog činjenice da je neke probleme u ponašanju djece (na primjer: plačljivost, agresivnost, povučenost) moguće relativno lako ukloniti uobičajenim pedagoškim postupcima (uvjeravanje, lični primjer, nagrada, kazna, navikavanje i tako dalje), ali i prilagođavanjem vaspitnog konteksta stvarnim potrebama djece. Stoga, primjerenije je govoriti o manama u ponašanju. Ako se takva ponašanja počnu češće i intenzivnije događati te

predstavljati opasnost za djecu i okolinu, tada je riječ o „simptomu dubljih poteškoća“ koje je moguće nazvati poremećajima (Ljubetić, 2009).

Autorice Koller-Trbović, Žižak i Bašić (2001) poremećaje u ponašanju predškolske djece svrstavaju u tri kategorije:

– Poremećaji u socijalnom razvoju: agresivnost, nametljivost, prkos, laž, lijenost, povučenost;

– Poremećaji u emocionalnom razvoju: strah, plašljivost, plačljivost, depresija, ljutnja, te

– Poremećaji navika (manifestiraju se na tjelesnom planu): poremećaji eliminacije, prehrane, spavanja, govora, motorike, stereotipne radnje i neobična ponašanja.

Prema Miljković i Rijavec (2002) postoje osobine porodice i djeteta koje utiču na razvoj nasilnog ponašanja, kao i osobine vrtića koje mogu podstaći ili spriječiti pojavu nasilja.

Porodica. Nedostatak pažnje i topline, svjedočenje nasilnom ponašanju kod kuće, te nedovoljan nadzor i briga roditelja plodna su podloga za razvoj nasilničkog ponašanja djece. Svjedočenje agresivnom ponašanju obuhvata fizičku i verbalnu agresiju roditelja prema djetetu ili fizičku i verbalnu agresiju među roditeljima. Korištenjem fizičkog kažnjavanja roditelj šalje djetetu poruku kako je u redu ljutnjom, nasiljem i zastrašivanjem dobiti ono što želimo. Vjerovatno je da će dijete koristiti slične metode i sa svojim vršnjacima. Takođe, ako je ro-

ditelj previše popustljiv kada je dijete tvrdoglavo i bez pravog razloga zahtjeva nešto, šalje mu poruku kako takvo ponašanje uspijeva kada se nešto želi postići.

Individualne osobine. Djeca koja su impulsivna, živahna, imaju višak energije, nemaju strpljenja, koja često pronalaze brza „rješenja” frustrirajućih situacija, ali i traumatizirana djeca podložnija su nasilničkom ponašanju. Okolina ih doživljava „nestašnima” i može im pripisati „zločesto” ponašanje, te se dijete počine u skladu s tim i ponašati.

Vrtić. Nedostatak bliskosti, osjećaja prihvaćenosti sve djece te međusobnog poštovanja između vaspitača i djece i obrnuto, dovode do nasilničkog ponašanja u vrtiću. Nereagovanje vaspitača i stručnih saradnika na agresivna ponašanja djece i loš nadzor u određenim dijelovima vrtića (igralište, hodnik i slično) samo olakšavaju nasilnoj djeci da budu agresivna i zastrašuju drugu djecu.

U samom radu akcenat je dat na predškolske ustanove (vrtiće), tojest kako se ova pojava manifestuje kod djece u vrtićima i kako vaspitno djelovati na takvu djecu da bi se ova pojava otklonila. Predškolska ustanova je institucija u kojoj djeca, između ostaloga, razvijaju stavove i načela, odnose s vršnjacima, uče socijalne i komunikacijske vještine, razvijaju svoju ličnost, odnos prema društvu, ali to je i „mjesto dijaloga, saradnje i zajedničkog učenja” u kojem je koncentrisano znanje i emocije koje djetetu pružaju optimalne mogućnost i zdravog i prirodnog razvoja. U takvoj usta-

novi zajednici koja uči, vaspitači djeci i njihovom učenju pristupaju s uvjerenjem da djeca uče čineći i saradjujući s drugom djecom i odraslima, u bogato opremljenom i raznovrsnom okruženju, uz mnoštvo zanimljivih i neoblikovanih materijala koji potiču na aktivnosti i promovisanje istraživanja, saradnju i samostalnost djece. Takođe, u dječjem vrtiću djeca uče i posmatrajući i oponašajući svoje vršnjake, preuzimajući tako različite obrasce ponašanja od kojih su neki društveno neprihvatljivi. Miljak (2009) smatra kako stupanjem u odnose s vršnjacima djeca upoznaju i neprihvatljivo ponašanje svojih vršnjaka, te u skladu sa svojom dobi, stavovima i osobinama ličnosti neka se i sama počine tako ponašati. Najčešći oblici socijalno neprilagođenog ponašanja kod djece predškolske dobi su: neposlušnost, agresivnost, plašljivost i povučенost.

Neposlušnost

Neposlušnost je jedan od najčešćih oblika neprilagođenog ponašanja u dječijem uzrastu koji smeta odraslima. Ponekad su razlozi opravdani, a ponekad ne. Svaki roditelj stvara sliku o tome kako bi njegovo dijete trebalo biti pa kad nije takvo, on pokušava ispraviti ono što mu se u djetetovu ponašanju ne sviđa. Djeca ne razumiju riječ „dobar” jer je za njih to apstraktan pojam i za svako dijete može imati drugačije značenje. Neka su djeca po prirodi mirna, a neka živa i samim time lakše, odnosno teže roditelji vaspitavaju iste. Neposlušnost se može

definisati kao i oblik pobune protiv autoriteta (Shapiro, 2002).

Dijete se odupire odraslima na više načina:

- otvorenim neprihvatanjem onoga što roditelj traži,
- tvrdoglavošću, kada uporno radi ono što mu je zabranjeno,
- pasivnošću, izbjegavajući zahtjeve odraslih.

Kako neposlušnost znatno remeti proces vaspitanja, zbog manifestovanja tog poremećaja u ponašanju može doći do mnogih zastoja i odstupanja kao na primjer usvajanja društveno poželjnih oblika ponašanja. Dijete sa takvim poremećajem u svim vaspitnim sredinama kontinuirano krši pravila, pa znatno otežava realizaciju vaspitnih sadržaja u vrtićima i drugim vaspitno-obrazovnim sredinama (Bouillet i Uzelac, 2007).

Kako pomoći djetetu u ovakvim situacijama? Kad se radi o odraslima, bitno je razmisliti jesu li njihovi postupci u skladu s djetetovim mogućnostima i potrebama. Ako je dijete neposlušno, a ne razlikuje se od svojih vršnjaka, onda je problem u odrasloj osobi. Ako se ponašanje djeteta razlikuje od ponašanja druge djece, onda je uzrok u njemu. Ukoliko je tako, treba se zapitati je li oduvijek bilo tako. U slučaju potvrdnog odgovora, razlog takvog ponašanja treba tražiti u temperamentu ili nekom poremećaju. Tada je potrebno posavjetovati se sa stručnjakom za djecu. Ako je neposlušnost počela nedavno, moramo razmisliti što ju je uzrokovalo.

Fizička (tjelesna) kazna kojoj odrasli često pribjegavaju u djetetu izaziva neugodu, bol i ljutnju, ono zbog toga zaboravlja razlog kazne. Čak su i istraživanja pokazala tačnost te tvrdnje. Saradnja se ne postiže udarcima. Potrebno je smirenim i polaganim glasom reći šta nam smeta i ne doživljavati lično ono što je dijete učinilo. Mnogo toga dijete učini iz neznanja i nerazumijevanja.

Uloga odraslih je razumijevanje djetetovog ponašanja. Ako se djetetu neprestano govori da je neposlušno, ono će s vremenom postati takvo, jer misli da te osobine mora imati. Pazite šta se o njemu govori. Ponašanje djeteta samo je način da ono privuče pažnju na sebe i ne znači da će trajati zauvijek, jer dijete se neprestano mijenja, raste i razvija.

Agresivnost

Iako se nekada može sresti uverenje da je doba ranog djetinjstva lišeno agresivnosti, ovo stanovište je pogrešno. Iz želje da se na djecu gleda isključivo kao na dobronamjerna, naivna i nevina bića, nekada se gubi iz vida da su agresivna ispoljavanja prisutna od prvih dana života. Agresivnost je biopsihološki motiv koji je tu da svakoj jedinki omogući odbranu od prijetnje i zadovoljenje potreba. U tom smislu, agresivnost je sastavni dio mehanizama koji obezbeđuju preživljavanje. Pitanje na koje, ipak, nije lako dati precizan odgovor je: kada agresija prestaje da bude samo adaptivni mehanizam, a kada postaje destruktivna. Dijete se rađa sa agresivnim potencijalom koji

se raznim socijalnim uticajima oblikuje. Ono u toku života stiče sposobnost da se na odgovarajući način nosi sa svojim nagonima, pa tako i sa agresivnim. Do druge godine života učestalost i intenzitet agresivnih reakcija rastu i ostaju visoki sve do predškolskog uzrasta kada nivo agresivnosti postepeno počinje da opada sve do kraja puberteta (Shapiro, 2002).

Pod uticajem socijalne sredine i između druge i treće godine, dijete polako počinje da osvaja socijalni prostor. Ono sada zna da određene reči i postupci izazivaju različite reakcije odraslih i koristi agresivnost da bi dobilo ono što želi. U ovom periodu je dominantna instrumentalnost agresivnog ponašanja i ispitivanja granica koje su (ili nisu) postavljene od strane odraslih. Dijete tako provjerava šta mu je dozvoljeno, a šta nije, i na koji način može dobiti ono što želi.

Od učestalih oblik antisocijalnog i neprilagođenog ponašanja djece predškolske dobi može se izdvojiti manifestovanje agresivnog ponašanja, te pojava eksternaliziranih problema u ponašanju. Bloomquist i Schell (2005) opisuju tok razvoja agresivnosti i problema ponašanja kod djece, te navode da djeca koja manifestuju neke oblike problematičnog ponašanja rano u toku života, kao djecu kod koje je vjerovatno da će se kasnije u životu javiti prikriveno antisocijalno ponašanje.

Katz i McClellan (2005) navode dvije teorije o tome zašto djeca iskazuju agresivnost, teorija deficita i teorija suficita. Prema teoriji deficita djeca su

agresivna, jer im nešto nedostaje, na primjer neko socijalno umijeće. Tako će se djeca koja ne znaju izraziti svoje potrebe, poslužiti agresijom kako bi ostvarila svoje ciljeve. Teorija suficita tvrdi da su djeca agresivna jer se ne znaju nositi s visokim razinama bijesa. Takvu je djecu potrebno naučiti da kontrolišu svoje agresivne porive.

Međutim da bi smo govorili o etiologiji i fenomenologiji agresivnosti neophodno je prvo objasniti značenje samog pojma. Agresivnost („razdoblja napada“) podrazumijeva fizički ili verbalni napad na drugu osobu. Ona se može javiti u obliku udarca, pljuvanja, grizenja (fizička agresija) ili u obliku uvrede ili prijetnje (verbalna agresija). Žužul (1989) agresivno ponašanje definiše kao svaku reakciju izvedenu s namjerom da se nekom drugom nanese šteta ili povreda bilo koje vrste bez obzira da li je ta namjera do kraja realizovana. Agresivnost može biti također izravna i neizravna. Izravna uključuje: ruganje, ponižavanje, vrijeđanje, kritiziranje, naređivanje i zahtijevanje podređenosti, naguravanje, udaranje, čupanje. Neizravna je teže uočljiva kao na primjer namjerno isključivanje djeteta iz grupnih igara, ogovaranje i tako dalje.

Kada govorimo o agresivnosti u dječijem vrtiću onda zapravo govorimo o svađama, galami, psovanju, vrijeđanju, provokacijama, udarcima, ugrizima, štipanju, povlačenju za kosu, otimanju i uništavanju igračkaka, ismijavanju, zadirivanju i zezanju. Ovakvi postupci za-

pravo ukazuju da agresivnost kod male djece uvijek znači ili odbranu nečega ili borbu za nešto. Agresivnost se može promatrati kroz različite aspekte i pomoću različitih teorija.

Razvoj agresivnosti

Već kod djece u dobi od 7 mjeseci primijećen je izraz ljutnje na licu. Međutim, iako djeca mlađa od jedne godine ponekad reaguju udarcima, grizenjem i slično, u toj dobi agresivnost nije usmjerena dominaciji i povredi druge osobe, već djeca u obliku slučajnih agresivnih reakcija izražavaju svoj protest zbog neke situacije koja ih frustrira. Tek nakon prve godine života, intelektualni i emocionalni razvoj dovoljno je napredovao da dijete počinje uviđati veze između svog ponašanja i reakcija ljudi u njegovoj okolini. U toj se dobi ono počinje učiti smislenom korištenju svog ponašanja kako bi postiglo određene ciljeve i tako zadovoljilo svoje potrebe. Ukoliko okolina ne reaguje na ponavljajuće agresivne reakcije djeteta, dijete će iste reakcije i koristiti ubuduće kad bude željelo nešto postići.

U različitim dobima prevladaju različiti oblici agresivnog ponašanja. U ranom djetinjstvu (sa oko četiri godine) prevladava fizička i direktna agresivnost i ona se zadržava sve do kraja predškolske dobi. Nakon toga, pri kraju predškolskog i početkom školskog razdoblja, do izražaja dolazi verbalna i indirektna agresivnost. Istraživanja pokazuju da se kod školske djece, uz otvorene oblike

agresivnosti, pojavljuju i neki oblici prikrivene agresivnosti, kao što su na primjer: laganje i krađa.

Vasta, Haith i Miller (1998) tvrde da između 18 mjeseci i 5 godina nema direktne veze između uzrasta i sveukupne agresivnosti. Međutim, postoje dokazi da fizička i instrumentalna agresija prevladava u mlađoj dobi, dok se verbalna i neprijateljska agresija češće javljaju od školske dobi nadalje.

Većina istraživanja pokazuje da je u adolescentskoj dobi (13-19 godina) agresivno ponašane rijede, ali s težim posljedicama. Dok kod predškolske i djece mlađe školske dobi uzroci agresije uglavnom unutar porodice (to jest, agresivno ponašanje izravno je vezano uz određene postupke roditelja), agresiju adolescenata mogu izazvati događaji u školi, naselju u kome žive, prijateljstvu (na primjer, neprijateljski odnos s nastavnicima). U odrasloj dobi agresivnost se najčešće javlja u obliku zlostavljačkog i kriminalnog ponašanja. Istraživanja su pokazala da ponavljajuća agresivnost u dječjoj dobi dovodi do agresivnog ponašanja u odrasloj dobi. Drugim riječima, agresivno ponašanje se nauči rano i, ako je još uvijek postojano u dobi od osam godina, teško se mijenja.

Djevojčice i dječaci razlikuju se u agresivnosti. Te se razlike primjećuju već u drugoj godini života (dječaci se slabije koncentrišu i češće iskazuju ljutnju), a s daljnjim razvojem, kad djeca više stupaju u kontakt s vršnjacima, postaju sve veće. Dječaci izražavaju više

ponašanja koja uključuju silu. U školskoj dobi dječaci su više skloni izravnoj i fizičkoj agresiji, dok su djevojčice sklonije neizravnoj i verbalnoj agresiji (Živičić, 1989).

Djeca se razlikuju po temperamentu tako da neka djeca lakše «eksplodiraju» od druge djece međutim, koliko će se dugo te reakcije ponavljati prvenstveno zavisi o njihovim skrbnicima. Agresivnost se uči. Pokazalo se da je agresivnost češća u porodicama u kojima se problemi rješavaju na agresivan način (prijetnjama, vrijeđanjem, tučom), obiteljima koje su popustljive prema agresivnim ponašanjima djece, te u onim porodicama gdje se djeca vaspitavaju fizičkim kažnjavanjem ili gdje su roditelji previše kritični i previše zahtjevni prema djetetu – gdje nema uzajamne komunikacije, već dijete treba slijediti roditeljske upute bez rasprave (Brajša-Žganec, 2003).

Vrste agresivnosti

Postoji više načina klasifikacije same agresivnosti, ali u radu ćemo predstaviti onu koja je i najzastupljenija u literaturi. *Normalna ili očekivana* – pojavljuje se tokom dječjeg razvoja, a ističe se u predškolskoj dobi i adolescenciji. Ova vrsta agresivnosti vodi dijete samostalnosti i prodornosti u društvu.

Neprijateljska – očituje se otvorenim neprijateljstvom prema cilju, a ima tri oblika:

- heteroagresivnost – manifestuje se prema vanjskoj okolini (ljudima, životinjama i predmetima),
- autoagresivnost – usmjerena je pre-

ma sebi (griženje noktiju, čupkanje vlastite kose, lupanje glavom o zid),

- potisnuta agresivnost – pojavljuje se u slučajevima jakog straha od kazne i može imati heteroagresivni oblik (Živičić, 1989).

Prema Miomiru Žužulu (1989) neki od najčešćih uzroka agresije su:

- uskraćenost, koja priprema dijete da napadne osobu ili predmet što mu stoje na putu do željenog cilja;
- prenesena ljutnja koja se pojavljuje kada dijete ne može izraziti ljutnju izravno prema osobi ili predmetu što su ga povrijedili;
- roditeljsko odbacivanje djeteta;
- želja za privlačenjem pažnje;
- poistovjećivanje s agresivnom okolinom;
- fizičko kažnjavanje za loše vladanje;
- popustljivost roditelja prema agresivnom ponašanju;
- emocionalna napetost zbog stresa u porodici.

Upozoravajući znakovi agresivnog ponašanja

Roditelji čija djeca pokazuju niženavedene znakove trebali bi razgovarati sa stručnjakom koji će im pomoći u shvaćanju djece i savjetovati ih u prevenciji nasilnog ponašanja. Petra Brnić (2016) navodi najčešće znakove agresivnog ponašanja kod male djece i predškolske djece:

– napadi bijesa koji traju dnevno duže od 15 minuta i ne može ih niko smiriti (roditelji, članovi porodice...), na kraju im „popuste”,

– prisutni su ispadi agresije često bez razloga,

– impulzivni su, neustrašivi i energični,

– konstantno odbijaju pravila i slušanje odraslih,

– nisu vezani za roditelje; na nepoznatom mjestu ne traže i ne odlaze do roditelja,

– često gledaju nasilje na televiziji, uživaju u nasilnim temama ili su zlobni prema vršnjacima.

Bijes je također ponašanje koje pretihodi agresiji. Bijes se javlja zbog suprotstavljanja određenim navikama (između prve i druge godine), zbog autoriteta i suprotstavljanja kod formiranja navika (između druge i treće godine), zbog sukoba s vršnjacima i vrhunca sukoba s autoritetom (između treće i četvrt godine), nakon četvrt godine uzrok bijesa je društvena okolina, a kasnije prikraćivanje i ometanje interesa i zadovoljenja (Shapiro, 2002).

Da bi se spriječila agresivnost, dijete treba uvjeriti kako takvo ponašanje nije poželjno ni prihvatljivo. Mnogi roditelji to ne prihvataju pa podstiču djecu da se brane agresijom. Da bi roditelj podučio dijete o nepotrebnosti i nepoželjnosti takva ponašanja, ne smije ga tući, jer se tada čini ono što je djetetu zabranjeno, a njemu je dopušteno. Dijete se treba učiti isticati među vršnjacima na prihvatljiv

način, a ne tučnjavom. Tučnjavu treba prekinuti razdvajanjem, a ne traženjem krivca. Djetetu treba pomoći da odraste ističući dobre strane njegova ponašanja.

Agresivnost, uz dječije eksternalizirane problem, predstavlja jedan od uobičajnih problema socijalizacije. Agresivnost djece često je povezana sa prihvatanjem djeteta u grupi vršnjaka. Dječaci koji se upuštaju u neprimjerno, antisocijalno ponašanje često postaju nepopularni, za razliku od dječaka koji uspostavljaju interakciju s drugom djecom (Dodge, 1989).

Neka su djeca po svojim individualnim karakteristikama impulsivna, sa niskom samokontrolom i visokom afektivnošću, pa ako pri tome još imaju roditelje koji nisu svjesni dječijih emocija i koji pribjegavaju oštrom i neprilagođenom disciplinovanju doći će do manifestovanja agresivnog ponašanja (Brajša-Žganec, 2003). Kada roditelji kritikuju, ismijavaju, negiraju dječije emocije i kažnjavaju svoju djecu, djeca češće manifestuju neprilagođene oblike ponašanja poput plača, agresije, inata. U takvim porodicama često su hostile interakcije, a djeca oponašaju agresivna i neprijateljska ponašanja svojih roditelja (Davies i sar., 2002). Značajni prediktori agresivnog ponašanja i eksternalizirani problem djece predškolske dobi su različite individualne karakteristike djeteta, te situacijski faktori, a manifestovanje agresivnog ponašanja i eksternaliziranih problema u predškolskoj dobi povezano je sa agresivnim i antisocijalnim ponašanjem kasnije u životu (Gottman, Katz and Hoven, 1997).

Agresivno ponašanje često je motivirano ljutnjom, bijesom kojeg u predškolskoj dobi najčešće izazivaju frustracije u odnosima hranjenja, spavanja i primanja pažnje, prisila u procesima navikavanja, ometanje inicijative, potreba dijeljenja predmeta s drugom djecom i slično.

Autorice Prekop i Schweizer (2008) ističu da se danas sve više agresivnosti identifikuje u dječjoj igri. Nekada su u dječjoj igri prevladavale borbe dobra protiv zla, a danas je tu prisutna besmislena agresivnost, usmjerena protiv ljudi, životinja i predmeta.

Kod djece s nasilnim ponašanjem trebamo upoznati i njihove roditelje i sredinu iz koje dolaze kako bismo bolje razumjeli razloge njihovog agresivnog ponašanja. Istraživanja pokazuju da su i porodice takve djece često problematične. Roditelji su često neprijateljski raspoloženi, odbacujući i indiferentni prema svojoj djeci. Otac je rijetko prisutan, majke su često izolovane i nerijetko imaju permisivne vaspitne metode, a nadzor djetetova ponašanja je minimalan ili ga uopšte nema. Kada su roditelji i svjesni djetetova agresivnog ponašanja, mnogi od njih se odnose prema tome kao prema prolaznoj fazi ili smatraju da se ponašaju *onako kako se dječaci i trebaju ponašati* (McNamara i McNamara, 1997, prema: Bilić, Buljan Flander i Hrpka, 2012).

Takođe, Gottman, Katz i Hooven (1997) navode kako roditelji djece s agresivnim ponašanjem najčešće imaju autoritaran vaspitni stil, često kori-

ste kazne kao vaspitne metode, manje su podržavajući, te imaju jako slabu komunikaciju s djecom. U takvim porodicama nedostaje model nenasilnog ponašanja odraslih, a nerijetko su i djeca sama doživjela neku vrstu zlostavljanja u porodici. Zbog toga takva djeca koriste agresivno ponašanje koje su usvojili kod kuće kako bi postigli svoje ciljeve.

Ponekad dijete neće u potpunosti shvatiti da je agresija nepoželjna. Potrebno mu je objasniti da se druga djeca neće s njime igrati, ako se bude tako ponašalo, a ako je potrebno i primjereno ga kazniti. Primjerena posljedica je ona pri kojoj dijete razumije da je kažnjeno zbog svog postupka, a ne zbog onoga što samo jest. Ako dijete prijekor i kazne shvati kao rezultat činjenice da je ono loša osoba i da ga se ne voli, kazna nije primjerena. Tjelesno kažnjavanje nikako nije opravdan i efikasan način smanjenja agresivnosti kod djeteta. Budući da stroga kazna sama po sebi obično ima oblik agresivnog postupka, osobe koje kažnjavaju zapravo modeliraju agresivno ponašanje. Iako na prvi pogled djeluje kao efikasan način za postizanje cilja, agresija pokazuje upravo nemoć. Stručnjaci upozoravaju da vrijeđanje i ponižavanje nose jednake, ako ne i gore posljedice od fizičkog kažnjavanja (Bašić, Žižak i Koller-Trbović, 1998).

Plašljivost

U određenoj fazi emocionalnog razvoja sva djeca se više ili manje boje mraka, samoće, nepoznatih osoba i drugih nepredvidljivih situacija i događaja. Plašljivost je u ranom djetinjstvu normalna pojava, a o socijalno neprilagođenom ponašanju govorimo ako je osjećaj straha srazmjeran uzroku istog. Ova pojava se može razviti kod djece koja nemaju dovoljno društvenog iskustva, a naglo su stavljena u neku od društvenih situacija, kao na primjer dolazak u dječiji vrtić. Plašljivost je znak da se dijete osjeća nesigurno, ugroženo, da je njihovo samopouzdanje veoma slabo (Bouillet i Uzelać, 2007). Plašenje djeteta u raznim situacijama stvara u njemu osjećaj nesigurnosti, što može biti presudno za razvoj cijele njegove ličnosti. Izazivanje straha kod djeteta može dovesti do psihičke traume, mucanja ili težih oblika u ponašanju (Shapiro, 2002).

Strahovi od gubitka i razdvajanja pojačavaju se početkom vrtićke dobi kada dijete po prvi puta ostaje negdje bez majke. Dijete osjeća nesigurnost zbog promjene, boji se kako njegov svijet više nikada neće biti isti kao prije. Osjeća se kao da ga je majka napustila. Taj je strah povezan s velikom boli, koja ponekad treba suze da bi popustila. Pri tome dijete je izloženo velikoj unutrašnjoj napetosti, koja utiče na ostale aspekte njegovog ponašanja. Taj strah dovodi do toga da se dijete kod kuće ne razdvaja od majke, drži se za nju i neprijateljski je raspoloženo prema njoj, jer ga je napustila.

Ono je izgubilo kontrolu nad sobom, jer se njegov dosadašnji svijet promijenio. Ne postoji nikakav recept prema kojemu bi se uklonile faze plakanja kod djeteta. Ipak, jedna od neprimjerenih reakcija nekadašnje pedagogije što se i danas omakne jest: „Srami sel!” Takve riječi dijete čine još nemoćnijim i očajnijim. Ono treba podršku i rutinu. Svaki vrtić praktikuje određene navike u određeno doba dana pa tako i dolazak roditelja po djecu što njima nudi određenu sigurnost da će se roditelji vratiti po njih (Ennulat, 2010).

Takođe, plašljivost mogu uzrokovati pretjerane ambicije roditelja koji djetetu postavljaju zahtjeve kojima ono po svojim psihofizičkim sposobnostima nije doraslo. Djeca su plašljiva i razmažena kad se nađu u situaciji u kojoj gube stečene povlastice. Takva su djeca kod kuće obično vrlo živahna, slobodna, spontana, a u vrtiću povučena, šutljiva i plašljiva. Djeca često postaju plašljiva i zbog emocionalnog hladnog vaspitnog pristupa, jer nedovoljna emocionalna prihvaćenost izaziva u djetetu osjećaj ugroženosti, koji se ispoljava u obliku tjeskobe, te zbog pretjeranog zaštitničkog vaspitanja, kada djete doživljava strah svojih roditelja i uči ga imitacijom. Sa djecom koja pokazuju izraženu plašljivost socijalnopedagoški tretman ili pristup treba da bude usmjeren na ohrabivanje i osamostaljivanje takve djece.

Pojedini autori (Shapiro, 2002) pretpostavljaju da se 15 do 20% djece rađa s prepoznatljivo stidljivom i plašljivom

naravi, što ih ugrožava i od lakših i od ozbiljnijih problema. Plašljivost se smatra tako snažnom urođenom crtom koja se može ustanoviti u prvim sedmicama života. Ako stavimo mobilni telefon ispred plašljivog djeteta ili pustimo traku s nepoznatim glasovima, ubrzava mu se rad srca i takva djeca glasno zaplaču uz grčevite pokrete. Ipak, istraživanja provedena na ljudima i životinjama pokazala su da se zavisno o načinu na koji se roditelji odnose prema plašljivom djetetu, ta osobina može preoblikovati.

Svaka razvojna faza nosi svoje strahove i vrlo je važno kako ćemo se nositi sa njima. Neka djeca vrlo lako prolaze kroz razvojne faze strahova, dok druga djeca imaju više problema s njihovim prerastanjem. O tome kako će uspješno ili neuspješno djeca savladati svoje strahove veliki utjecaj imaju njihovi roditelji. Roditelji su ti koji najviše vremena provode sa svojom

djecom te tako primijete koji strahovi muče njihovu djecu. Vrlo je važno da se ti strahovi ne zanemare ili ignorišu, te da se o njima otvoreno razgovara. Ovdje roditelji imaju veliki problem naći „zlatnu sredinu”, jer neki roditelji postaju previše zaštitnički nastrojeni i nastoje svijet prilagoditi djetetu. Pritom ne pružaju šansu da se dijete nauči suočiti sa strahom nego čine sve kako bi mogli strah izbjeći. Time na neki način ruše djetetovu samostalnost ne dajući mu priliku da se suoči sa stvarnim životom.

Svjesno ili nesvjesno, roditelji vrlo rano počinju upotrebljavati emociju straha kao vaspitno sredstvo. Odrasli to čine

upravo iz vlastitog straha da se djetetu ne bi nešto dogodilo pa ga plaše unaprijed: ugrist će te pas ili neka druga životinja. Izazivajući u njemu na taj način emociju straha, uskraćuju mu sticanje jednog u životu važnog iskustva, a to je kako postupati sa životinjom, a da mu one ne učine neko zlo.

Povučenost

Povučenost označava ponašanje djeteta koje je pretežno tiho, mirno, usamljeno, koje mnogo mašta, igru često napušta nezadovoljno. Ova pojava također ukazuje na socijalno neprilagođeno ponašanje djece. „Povučenost je česta popratna pojava plašljivosti, a odraz je lične nesigurnosti i nepovjerenja u druge. Posrijedi je manjak zadovoljavajućih socijalnih odnosa, koji rezultiraju neugodnim emocionalnim stanjem, a najčešće su posljedica nezadovoljenih potreba za pripadanjem i ljubavi” (Bouillet i Uzelać, 2007, str. 191).

Povučeno dijete je tiho i izbjegava društvo druge djece. Roditeljima to ne smeta i često niti ne shvataju da se može raditi o poremećaju u ponašanju. Povučeno dijete malo govori ili govori šapatom. Djeluje uplašeno, teško se pridružuje djeci i započinje nešto novo. Naučno je dokazano da društvo lakše prihvata povučene djevojčice nego dječake iz razloga što roditelji sinova više reaguju na postojanje ovog poremećaja. Razlog takvu ponašanje leži u odnosu dijete – porodica.

Neka povučena djeca su promišljena i sporije i opreznije razvijaju komunikaci-

ju s nepoznatima. Proučavaju nove osobe u svojoj okolini i preispituju jesu li vrijedne truda za uspostavljanje odnosa. Oprezni su u sklapanju prijateljstva, ali kada nađu prijatelja, to je prijateljstvo kvalitetno i trajno.

Prema Mariji L. Manzoni (2007) čini se da povučena djeca na svijet dolaze s neuronskim sklopovima koji uslovljavaju njihovo reagovanje čak i pri blagim oblicima stresa izazvanog neizvjesnošću situacije. Njihovo srce od početka brže kuca u novim situacijama u odnosu na njihove vršnjake. Ali isto tako moramo imati na umu kako je plastičnost dječjeg mozga vrlo velika i iskustva stečena u tom razdoblju mogu trajno utjecati na formiranje neuralnih puteva koji će se održati čitavog života. Pri tome mogu biti odlučujuće što se djeci uskraćuju prilike da se sami za nešto izbore i na taj način steknu pozitivno iskustvo. Redovno ponavljanje takvog pozitivnog iskustva povučenoj djeci moglo bi donijeti više samopouzdanja i priliku da nauče upravljati svojim strahovima i svojim reakcijama. Prezaštićeno dijete nema takvu priliku jer se roditelji i na najmanji znak moguće neugode upliću i rješavaju situaciju umjesto djeteta.

Povučeno dijete iziskuje mnogo pažnje i osjećaja i ništa se ne može postići silom. U mnogo čemu veliku ulogu u razvoju povučivosti ima sam roditelj koji zbog određenih strahova ne dopušta komunikaciju s okolinom i uvijek je prisutan uz njega. Kad odraste, takvo dijete doživljava mnoge neugode jer se nije

pripremlilo na njih u djetinjstvu. Povučeno dijete ima teškoća u manifestaciji osjećaja ljubavi i bijesa i takvim ponašanjem samo sebe čuva na sigurnome.

Kako i na koji način pomoći djetetu u ovakvim situacijama? Najprije treba razmisliti o odnosima članova obitelji prema takvoj djeci, odnosno zastrašuje li ga tko svojim ponašanjem. Povučeno ponašanje je odbrana od neugode koja dolazi od okoline. Sila nad djetetom i prisiljavanje mogu situaciju samo pogoršati. Potrebno je savjetovanje sa stručnjakom i pronalaženje aktivnosti koje voli i koje mu mogu pomoći da stekne vjeru u svoje sposobnosti i uspjeh. Ako dijete ne govori, koriste se ekspresivne tehnike, kao crtanje i modeliranje. Na taj način dijete se oslobađa i ohrabruje te na kraju započinje komunicirati.

Isto tako jako je bitno povučenu djecu razumijeti i ne doživljavati ih kao osobe s nedostatkom. Djeca s problemom povučivosti su u većini slučajeva ugodna, dobra i poslušna djeca.

Živeći u postmodernom društvu sve se više nameće pitanje kako u ovako turbulentnom i sve više disfunkcionalnom društvu punom nasilja vaspitati nenasilnu djecu? Jedan od najčešćih odgovora jeste da je neophodno da djeci pružimo ljubav i pažnju. Djecu nije dovoljno voljeti treba im to i pokazati riječima i gestovima. Roditelji se moraju posvetiti djetetu, igrati se s njim. Studije su pokazale da djeca koja nemaju kvalitetan nadzor roditelja vrlo često razviju poremećaj u ponašanju. Kvalitetan nazd-

zor jeste zapravo postavljanje granica i njihovo stalno poštovanje. Djeca uglavnom uče prema primjerima. Vrijednosti poštovanja druge osobe u vašoj porodici najviše utiču na pojavu agresivnog ponašanja. Roditelji nekad ohrabruju agresivno ponašanje a da toga nisu ni svjesni. Na primjer, neki roditelji smatraju za dječake da je dobro da se nauče tući i da istuku onog koji ga zadirkuje. Svojim primjerom naučite djete da je problem moguće riješiti i mirnim riječima, a ne samo šakam i prijetnjama.

Nasilje nad djecom i između djece predškolske dobi, premda nije u tolikoj mjeri izraženo kao kod školske djece, nije problem kojeg bi trebalo potcijeniti. Autori Buljan-Flander i Karlović (2004) propisuju načine na koje vaspitači i roditelji mogu vaspitati nenasilno dijete: pružiti djeci dovoljno ljubavi i pažnje, biti prisutan u djetetovom životu, biti model prihvatljivog ponašanja djeci, ne biti nasilan prema djeci, biti dosljedan prema pravilima i discipline, onemogućiti djeci pristup oružju, zaštititi djecu od nasilja u kući ili okolini, zaštititi djecu od gledanja nasilja u medijima, pomoći djeci da se odupru nasilju. Upravo ovo je i najbolji model vaspitanja djece koja će kroz ovakve pristupe imati adekvatno i pravilno odrastanje.

Zaključak

Današnji tempo života ima za posljedicu različite oblike socijalno neprilagođenog ponašanja kod djece predškolske

dobi. Djeca su često usamljena ili pretjerano zaštićena. Razni oblici neprilagođenog ponašanja koji zbog toga nastaju između djeteta i njegove okoline remete djetetov unutarnji, psihički život, djeluju na emocije što utiče na razvoj njegove ličnosti. Takvi problemi se ne rješavaju tabletama i drugim lijekovima. Dijagnozu postavlja stručnjak na osnovu razgovora s roditeljima i djetetom, te posmatranja djetetova ponašanja u svakodnevnim životnim situacijama.

Važno je da odrasli nauče bolje razumijevati dijete i njegove potrebe. Posebno je važno naglasiti i potrebu istovremenog socijalnopedagoškog rada sa djetetom i njegovim roditeljima, s obzirom na okolnosti da upravo stilovi vaspitanja često pridonose razvoju poremećaja u ponašanju. Svakako da najznačajniju ulogu u razvoju i učenju djeteta rane i predškolske dobi imaju njegovi roditelji, kao i ostali članovi zajednice, ali i vaspitači u ustanovama koje su potpora i dopuna porodičnom vaspitanju. Takvo što moguće je jedino u ustanovama koje funkcionišu prema načelima zajednica koje uče i u kojima su djeca, njihovi roditelji i vaspitači ravnopravni partneri u vaspitno-obrazovnom procesu. Samo one ustanove koje su usmjerene na stalno unaprijeđivanje kvalitete omogućuju razvoj potencijala, uspješno zadovoljavanje potreba, cjelovit razvoj djeteta te sticanje kompetencija za trenutno i buduće uspješno djelovanje na djetetovu dobrobit i dobrobit društva. Takve ustanove imaju materijalne, organizacijske i primarno, kadrovske pretpostavke za

rano otkrivanje socijalno neprilagođenog ponašanja djece, ali i svojom cjelokupnom organizacijom i djelovanjem one preveniraju nastanak mogućih poremećaja. Kvalitetno edukovani i senzibilizirani vaspitači kao nositelji procesa, osposobljeni su za prepoznavanje nepovoljnih porodičnih uticaja koje kvalitetnim preventivnim programima namijenjenim roditeljima mogu ublažiti, ako ne i otkloniti.

S primarnom prevencijom socijalno neprilagođenog ponašanja djece rane i predškolske dobi potrebno je započeti od njihova rođenja, osposobljavanjem roditelja za kvalitetno roditeljstvo, te stvaranjem uslova za kvalitetan razvoj i učenje u ustanovama ranog i predškolskog vaspitanja. Visok stepen kvaliteta života u porodici i predškolskim ustanovama temelj je zdravog i cjelovitog razvoja djeteta, ali i preduslov za rano otkrivanje i stručan tretman socijalno neprilagođenog ponašanja djece rane i predškolske dobi.

Literatura

- Bašić, J., Koller-Trbović, N. i Uzelac, S. (2004). *Poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja: pristupi i pojmovna određenja*. Zagreb: Edukacijsko rehabilitacijski fakultet.
- Bašić, J., Žižak, A. i Koller-Trbović, N. (1998). *Integralna metoda u primjeni*. Zagreb: Alinea.
- Bilić, V., Buljan Flander, G. i Hrpka, H. (2012). *Nasilje nad djecom i među djecom*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Benedict, E. A., Horner, H. H. and Squires, J. K. (2007): Assessment and Implementation of positive behavior support in preschools, *Topics in Early Childhood Special Education*, 27, 174–193.
- Bloomquist, M. L. and Schnell, S. V. (2005). *Helping children with aggression and conduct problems*. New York: The Guilford press.
- Bouillet, D. i Uzelac, S. (2007). *Osnove socijalne pedagogije*. Zagreb: Školska knjiga.
- Brajša-Žganec, A. (2003). *Dijete i obitelj: emocionalni i socijalni razvoj*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Brnić, P. (2016). *Agresivnost*. Na sajtu: <http://www.duga-vrtic.hr>. Očitano: 20.12.2016.
- Buljan-Flander, G. i Karlovic, A. (2004). *Odgajam li dobro svoje dijete?* Zagreb: Hrabri telefon.
- Davies, P., Harold, G., Goeke-Morey, M. and Cummings, E. (2002). *Childrens emotional security and interparental conflict*. Monographs of the Society for Research in Child Development.
- Dodge, K. A. (1989). Problems in social relationships. In E. J. Mash & R. A. Barkley, (Eds.) *Treatment of childhood disorders* (pp 222–247). New York: The Guilford Press.
- Ennulat, G. (2010). *Strahovi u dječjem vrtiću: priručnik za roditelje i odgojitelje; pomognimo djeci pri njihovom suočavanju sa strahovima*. Split: Harfa.

- Essau, A. (2006). *Agresivnost u djece i mladeži*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Gottman, J. M., Katz, F. L. & Hooven, C. (1997). *Meta emotion: How families communicate emotionally*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
- Haug-Schnabel, G. (1996). *Agresivnost u dječjem vrtiću*. Zagreb: EDUCA.
- Ljubetić, M. (2009). *Vrtić po mjeri djeteta. Priručnik za odgojitelje i roditelje*. Zagreb: Školske novine.
- Katz, G. L. i McClellan, E. D. (2005). *Poticanje razvoja dječje socijalne kompetencije: uloga odgajateljica i učiteljica*. Zagreb: EDUCA.
- Koller-Trbović, N., Žizak, A. i Bašić, J. (2001). Određenje, prevencija i tretman poremećaja u ponašanju djece i mladih. *Dijete i društvo*, 3(3), 319–342.
- Manzoni, L.M. (2006). *Psihološke osnove poremećaja u ponašanju*, Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Miljak, A. (2009). *Življenje djece u vrtiću – Novi pristupi u shvaćanju, istraživanju i organiziranju odgojno-obrazovnog procesa u dječjim vrtićima*. Zagreb: SM Naklada d.o.o.
- Miljković, D. i Rijavec, M. (2002). *Bo-lje biti vjetar nego list – psihologija dječjeg samopouzdanja*. Zagreb: IEP/D2.
- Prekop, J. i Schweizer, C. (2008). *Poka-žimo djeci pravi put*. Split: Harfa.
- Sindik, Z., Rendulić, D. i Sindik, J. (2012). Spolne i dobne razlike u aser-tivnim i nepoželjnim oblicima po-našanja kod predškolske djece. U: Zbornik radova stručno-znanstvenog skupa 18. *Dani predškolskog odgoja Splitsko-dalmatinske županije „Miri-si djetinjstva”*, Split, 14-16.11.2012. (ur. B. Mendeš), str. 189–197. Split: Dječji vrtić „Čarobni pianino”.
- Shapiro, L. E. (2002). *Malo prevencije: kako roditelji mogu spriječiti proble-me u ponašanju i emocionalne pro-bleme djece*. Zagreb: Mozaik knjiga.
- Vasta, R., Haith, M. i Miller, S. (1998). *Dječja psihologija*. Jastrebarsko: Na-klada Slap.
- Živčić, I. (1989). Boravak u vrtiću i agresivno ponašanje djece. *VII Dani psihologije u Zadru*, 5, str. 189–195.
- Žužul, M. (1989). *Agresivno ponaša-nje. Psihologijska analiza*. Zagreb: RZRKSSOH.

Nebojša Macanović

SOCIALLY INADEQUATE BEHAVIOUR IN PRE-SCHOOL CHILDREN

Abstract

Dysfunctional society is increasingly affecting the emergence of various forms of deviant behaviour in children and young people. Anti-social behaviour of young people is quite a common phe-

nomenon whose phenomenology is studied by various scientific disciplines, in order to reach a more adequate prevention of such phenomena. However, some socially inadequate types of behaviour are also increasingly observed in children of preschool age. Such forms of behaviour, if not corrected during this period, may become a serious problem in school age, when children are exposed to greater influence of risk factors. There-

fore, adequate socialisation of children at preschool age is very important. Starting from the abovementioned aspect, the paper presents the types of possibly risk behaviour in pre-school children, as well as the way of pedagogical - psychological work with such children.

Keywords: *socially inadequate behaviour, aggressive behaviour, pre-school age, family.*